

האמן כאדם שחוק / חיים מאור

"על הצפון" 27.7.95

את ורדה יתום, סאסא, היוצרת הרחק ממרכזי האמנות הישראלית, מטריד מצבו של האדם לא פחות מחיפושי דרך אמנותיים. המתים בפסליה נשחקים עד עפר, אבל גם החיים נשחקים כמו באבן ריחיים או עלי ומכתש עתיקים. מפגש עם אמנית השולחת ממרחקים אמירות ייחודיות ונוקבות.

"ורדה יתום יוצרת כבר הרבה שנים הרחק ממרכז האמנות הישראלית, כשהיא מוכיחה הצטיינות רבה בתחומי הפיסול הקראמי ובטכניקות מעורבות, סיביות ואחרות. מאז כדי הקבורה הגדולים שטמנה באדמת הגליל, ועד עדרי הצאן של כדי חמר, חבלים, בדים וכו' – הוכיחה יתום יצירתיות ודימיון מרובים, לצד נאמנות לערכי היסוד של המדיום" - כותבים על הפסלת ורדה יתום, חברת קיבוץ סאסא, חבר השופטים שהעניק לה לפני מספר שנים מלגה הניתנת לאמנים ע"י ההסתדרות. (הערה: מעולם לא התקבלה מלגה מההסתדרות- ורדה). אולם למרות היותה אחת הפסלות החשובות בארץ, כפי שטען בשעתו עמוס קינן, היא נותרה כמעט אלמונית בתוך הקהילה האמנותית ומחוצה לה. סאסא רחוקה מהעין ומתשומת הלב של אוצרים ומנהלי מוזיאונים, אך ורדה יתום עשוי מהחומר שאינו נשבר בקלות, ומתוך הסטודיו שלה הנמצא בקומה תחתונה של אחת מכיתות בית הספר, היא שולחת את אמירותיה הייחודיות.

"גדלתי בשנות החמישים במשפחה מרובת ילדים, בשכונת פועלים בחולון" ורדה מספרת על עצמה. "הבית היה מפא"ניקי עם תודעה סוציאליסטית אנטי דתית, אבי עבד בקופראטיב 'הארגז' וקרא עיתון 'דבר'. מכתה ז' הלכתי ל'שומר הצעיר', לקן שהיה קרוב לבית. החינוך בשוה"צ היה משמעותי בשבילי. כל תפיסת עולמי התגבשה שם: תפיסת האדם ומקומו, יחסים בין המינים, התנהגות מוסרית וכו'. בנעורי הדרכתי בקן וכבר אז ידעתי שיש לי בעיה. רציתי ללמוד אדריכלות וזה לא הסתדר עם הגשמה בקיבוץ. הייתי צריכה להחליט אם לוותר על צרכי האישיים, או להעדיף חיים בחברה קטנה, שמסוגלת להחליט על מספר דברים. גם הצד של שחרור האישה היה חשוב לי: לא רציתי להיות כבולה לבעל, בעיקר מבחינה כספית, רציתי להיות אדם עצמאי.

"בסופו של דבר לא הלכתי ללמוד אדריכלות, ובשנת 1964 הגעתי לסאסא, כחלק מגרעין תנועת של הקן בחולון. שלושה ימים לאחר שהגעתי לסאסא נשלחתי בפינת אנא פרנק', התיכון המקומי. נשארתי שם עשרים שנה ועברתי את המסלול של מטפלת, מחנכת, מורה, מנהלת הפנימייה ובית הספר. ראיתי בזה את מרכז חיי. במקביל, מצאתי בסאסא חדר פתוח עם חמר חופשי, נכנסתי והתחלתי לפסל. לא הייתה לי נגיעה קודמת בחמר, אם כי ציירתי מעט בילדותי ואהבתי את שיעור ולדות האמנות בתיכון.

"ב1967, שנתיים לאחר שהתחלתי לעבוד בחומר, לקחתי קורס קרמיקה במכללת תל חי, אצל מרגרט למדן. שנה לאחר מכן ביקש ממני המנהל ללמד יצירה. מהרגע הראשון שנגעתי בחומר התחלתי לעבוד באינטנסיביות בלילות. אחר כך יצאתי ללמוד שנתיים ב'אורנים', אבל לא נכנסתי שם לחדר הקרמיקה. קיבלתי תעודת הוראה בחטיבת הביניים והשלמתי B.A באוניברסיטת חיפה.

שעות גנובות וחוסר סיפוק

"בשנת 86 נסעתי לארה"ב להשלים מ.א באוניברסיטת "אלפרד" בניו יורק. היא נחשבת לטובה בעולם בתחום הקרמיקה ומתקבלים אליה שמונה תלמידים בשנה מכל העולם. לאחר בחינות קשות התקבלתי ונשארתי, לבדי, בלי משפחה, במשך שנתיים. בדיעבד, אני יודעת שהייתי צריכה ללמוד

פיסול. השנתיים הללו היו קשות ואינטנסיביות. לא ידעתי היטב את השפה האנגלית, אבל יכולתי לעבוד בסדנאות 24 שעות ביממה. הקדשתי את עצמי באופן מוחלט ליצירה, ללא מגבלות של זמן. מסתבר שהעדר מגבלות נחוץ ליצירה, מפרות ומעמיקות אותה. הייתי צריכה לברר לעצמי את החוויה הזו. להחליט אם אני אמן במובן הטוטאלי. בקיבוץ היו לי שעות גנובות וחוסר סיפוק, בשל מגבלות המערכת הקיבוצית. מאד רציתי לקבל פידבק על רמתי האמנותית.

לא חשבת להציג תערוכה של עבודותיך?

"ב1985 התקיימה תערוכת היחיד הראשונה שלי, בגלריית הקיבוץ ביפו. יו אספנים שרצו לקנות את עבודותי או להציג אותם בחו"ל. סירבתי. לא הערכתי את העבודות והשבתי להם שנדבר לאחר שאשוב מלימודי בארה"ב. כששבתי מארה"ב נכנסתי לסטודיו ושבתי את כל העבודות הישנות, שלא נראו לי. הן היו מסורתיות מדי עם קשר הדוק למסורת הקראמית ולטכניקה המסורתית."

סבלת מדימוי של קרמיקאית שעושה כדים שימושיים?

"יש סטיגמה בארץ, שמי שעובד בחומר קראמי אינו אמן ופסל. זו גם בעיה שלאמני הסיבים. אנחנו נתפסים כאומנות ולא אמנות. אינני מקבלת את זה. אני רואה עצמי כפסלת ומתקוממת על הדימוי המעוות. האמנות בארץ שבויה בסיסמאות שהושמעו /שלושום בסוהו הניו יורקי. למרות שהיום דוקא שמים דגש על אמנות בחומרים לא מקובלים, כולל חומר קרמי ובדים. אינני מתכחשת להיסטוריה של החומר שאני עובדת בו. אני חושבת שתכונותיו, משמעויותיו, המגע בו – הם לא רק אמצעי. להטבעת הידיים בחומר, לחלק היצרי ללא תיווך, יש חשיבות ומשמעות בעיני. יחד עם זאת, אני רוצה לערב חומרים ולגעת גם בחומרים אחרים.

האם לחיים בסאסא, לנוף, לסביבה, יש השפעה על עבודותיך?

"איזור סאסא השפיע עלי מאד. אנחנו יושבים על תל ארכיאולוגי. כשמשוטטים במקום מוצאים שברים קראמיים רבים מתקופות שונות. אתה נוגע בחתיכות היסטוריה. יש כאן גם הרבה מערות קבורה. כל זה התחבר אצלי והפך למטפורה שלעצם החיים, יחד עם הקיבוץ כמקרו קוסמוס של העולם ושל מערכת אנושית בתוך אידיאולוגיה. הכול התחבר יחד. איך זה מתקשר? הרבה שיחות קיבוץ היו טראומטיות בשבילי. בעיקר אני מוטרדת מכך שנוגעים בדברים אישיים. איך אנשים יכולים לקחת על עצמם את האפשרות להחליט בשביל משהו אחר? איך אנשים חושבים? מהו הקשר בין חשיבה לבין שפה? מהו הקשר בין מציאות והוויה לבין ארגון החשיבה ותרגומה לשפה? השאלות הללו מתקשרות אצלי לדרך שבה ארכיאולוגים מוצאים שברים ומנסים לארגן אותם ולקבוע עובדות על השלם. הדברים התחדדו אצלי בארה"ב, כשהייתי חסרה את השפה. גמגמתי באנגלית, אבל שמחתי שנאלצו לשפוט את עבודותי לא על פי מה שאני אומרת. בקיבוץ למשל, שופטים את האמן גם דרך ההכרות אתו.

כיצד זה בא לידי ביטוי בעבודות?

"העבודות שלי מורכבות מקטעים של דברים ומחיבור בין קטעים, שיכול להיווצר בענהם קשר. זה כמו חשיבה שמורכבת מקשרים שונים שצפים, ללא היררכיה ברורה. החיבורים בעבודות ארעיים. אינני מאמינה בדברים מוחלטים. העבודות משדרות תחושה של התכלות ושל אפשרות להרכיב את הקטעים בצורות שונות. כאמור, הן מעלות סימני שאלה שבין חשיבה, תובנה, שפות שונות ורבידים שונים באדם. החלום שלי הוא ליטול קודים משפות שונות (מוסיקה, מילה, מתמטיקה וכו') ולעבוד איתם במשולב."

האנך והבריכה

אני מתבונן סביבי בסטודיו ורואה קבוצה של עבודות, חלקים מתוך מכלולים גדולים יותר, הן מן העבר והן מהפיסול העכשווי. קבוצת עבודות אחת עוסקת בדימוי הסירה התלויה באוויר. "יש עבודות שמתקשרות לאקטואליה" אומרת ורדה יתום. "למשל, לתחושה של קיבעון, של מצב תקוע. סירה משייטת בנוף פתוח תורגמה אצלי לשלד (כמו שלד אדם). המפרשים הפכו לאבנים. במקום שהרוח תנחה ותשיט את הסירה, האבנים מושכות אותה מטה".

בעבודות אחרות קיים שימוש ברצועות עור או גומי, הכרוכות על אברי גוף אנושי. האסוציאציה המיידית היא לתפילין או ללחץ פיזי שעוצר את הדם וכובל את הגוף: "הכול התחיל מהרצון שלי לבטא אכזבה גדולה מהאידיאולוגיה. התפילין הם כלי ביטוי לאידיאולוגיה. הם יכולים להצביע על טקסים שמתרוקנים מהמהות הרוחנית שמאחוריהם ובסופו של דבר כובלים אותך ומעלים אותך על מוקד האידיאולוגיה. התחלתי לכרוך בלחץ גומיות על חלקי גוף, בעיקר רגליים. יש לי רגישות לרגליים אשר מייצבות את הגוף וקשורות לאדמה. ברוב פסלי הרגליים תלושות, ללא גוף, ידיים וראש".

סמל נוסף שחוזר בעבודותיה הוא דימוי הבריכה. היא נטלה אותו מתוך סדרת ציורים של אמן הפופ הבריטי, דוד הוקני: "הבריכה היא סמל של תרבות הדוניסטית. מצד שני, הצלילה אל תוך בריכה מייצגת צלילה אל תוך התת מודע. אצל הוקני ניצב אדם ליד המקפצה - הגשר לנגיעה הפנימית - ואינו קופץ. בעבודות רבות שלי יש דימוי של בריכה, ניסיון לקפוץ למים או מראה של רגליים המציצות בתוך הבריכה. דימוי נוסף הנלווה לבריכה, הוא דימוי האנך כסמל לאמת אובייקטיבית המאשר את כוח המשיכה. לכל יתר האמיתות שהציב האדם יש הרבה סימני שאלה".

הקיבוץ מפסיד.

"רציתי שאנשים יפגשו את עבודתי באופן אינטימי, אחד לאחד. מצאתי בסאסא מערה מוסתרת עם פתח כניסה קטן, שמחייב זחילה בחושך. ניקיתי אותה והצבתי בתוכה מיצב דמוי חפירה ארכיאולוגית אישית. שאלתי את עצמי: מתי עבודה מפסיקה להיות חומר והופכת ליצירה שמקרינה משהו משמעותי? בתחילה יצרתי כדים, הגדרתי את האדם/כד כקליפה. טמנתי את הכדים במערה. חלק מהם שברתי ומילאתי בדברים שונים. אחר כך, הכדים ושברי הכדים הכילו רמזים לעוברים אנושיים, שרוצים לחזור ולהתכנס בעצמם. צורתם הזכירה לי את צורת הקבורה הפרה היסטורית וכן את תנוחתיהן של הגויות שנמצאו בפומפי או בשואה. בפסלים הללו אני מדגישה את היותם קליפות וחללים חלולים. בסופו של דבר, הפסלים מעוררים תחושות של ארעיות והתפרקות".

קבוצת דמויות כורעות נראות כמו בבונים חובשי מסיכות וסרטים. אלה עבודות שנעשו בעקבות חוויית מלחמת המפרץ, זיכרונות ממעשה בנה שיצר מסיכה ממסננת, שנורקל וקופסת קרטון. האימה והמוות נוכחים גם בסדרת "אנשי הסירה". ורדה יתום פיסלה דמויות אנושיות שוכבות למחצה. צורת גופם הפכה לשילוב בין סירה לסרקופג. העיצוב מזכיר את פסלי המתים האטרוסקים.

אך לא רק המתים שותקים ונשחקים עד עפר, דימוי שיש לו משמעות חומרית מיידית כשמדובר בפיסול קראמי גס, ואולי בעיקר, החיים נשחקים אט אט, כמו אותה אבן ריחיים או עלי ומכתש עתיקים. בסדרת פסלים שיצרה היטיבה יתום לתאר את האדם שקומתו שחה וראשו שקע בתוך מכתש כתפיו. לכאורה, תבנית קדומה של אבנים לתחינת גרעיני החיטה. למעשה - אדם טחון.

כיצד מתייחס הקיבוץ אל אמנותך? האם הולכים לקראתך?

"כללית, הקיבוץ מפסיד מזה שאינו מתייחס נכון לאמניו ואינו בונה מערכת לטיפול אמנים רציניים. במקום זה הוא מטפח את הבינוניים ומטה. כמו בתחומים אחרים, זה מראה על חוסר הקשר של הקיבוץ למציאות. הקיבוץ חי עם זה בשלום. לדעתי זה עוד אחד מסמני הגוועה שלו. צריך להבין, אמן אינו יכול ליצור ללא תנאים ורצף של עבודה. כמו שמפעל אינו יכול לקום על שעות תחביב. צריכה להיבנות מערכת שתאפשר גם הכנסות, השקעה לטווח ארוך וכו'. באמנות אין תוצאות ורווחים מהיום למחר. אמן צריך להרויח את לחמו. אבל הוא זקוק ליחצ"ן, לאיש שיווק ולהשקעה לטווח ארוך.

בלי זה זה לא קורה. לדעתי, אם הקיבוץ אינו משקיע באמן, יצירותיו אינן שיכות לקיבוץ. עקרונית, האמן יכול לזרוק או לשבור אותן ולא לתת לקיבוץ. מי שמשקיע ייחנה מן הפירות.

מפגש עם ורדה יתום, מסתבר, איננו מסתגר בתוך השפה האמנותית. "הנוכחות האנתרופולוגית" ו"מצבו של האדם" מעסיקים אותה לא פחות משאלות טכניות וחיפושי דרך להרחבת המדיום. מי שמהרהר בקשר שבין חומר (אדמה) לבין בשר(אדם) ושואל את עצמו מאין באנו ולאיזה עפר נשוב, מבין שהקשרים הרופפים לכאורה בין השניים הם קשרים בסיסיים בסך הכל. אנחנו רק אורחים לרגע בעולם הזה ובין כדי העובר לכדי הקבורה מה שחשוב הוא, במה ממלאים אותם בדרך אל המטרה.